

Over fuglekøjer of andekøjer: Deense eendenkooien op Fanø (Fuglekøjer på Fanø)

Désiré Karelse

Inleiding

De Waddenzee is één van de meest waardevolle getijdegebieden van de wereld. Het is ook het belangrijkste rust- en overwinteringsgebied van diverse watervogelsoorten die op de voorjaars- en herfsttrek tussen de arctische en subarctische broedgebieden en de winterkwartieren in West-Europa, de Middellandse Zee en West-Afrika dit gebied bezoeken.

Dit waddengebied strekt zich uit van Blåvands Huk in Denemarken tot Den Helder in Nederland en omvat een gebied met een oppervlakte van ongeveer 900.000 ha aan wadden, geulen, kwelders, zandbanken, stranden en duinen. Een snoer van eilanden scheidt de Waddenzee van de Noordzee. Op zoek naar eendenkooien in Denemarken komt men terecht bij het eiland Fanø. Voor zover bekend de enige plaats waar het kooibedrijf in Denemarken nog wordt uitgeoefend.

Waddeneiland Fanø

Fanø heeft een oppervlak van circa 56 km² en is ontstaan vanuit een zandbank in het laagwatergebied tussen Horns Rev en Sylt. Op het eiland zelf zijn een drietal dorpjes gelegen, die het vooral van het toerisme moeten hebben. Het eiland bestaat voor

het grootste gedeelte uit verscheidene stuifzandformaties, hoge duinen en laaggelegen (klei-)gebieden. Aan de westzijde bevindt zich een breed strand en aan de oostzijde een smalle strook waddenkwelders. Her en der verspreid zijn nog wat landbouwgebieden aanwezig. Midden op



De koolplas van de Sønderho Gamble Fuglekøje in 1993.

Foto: D. Karelse.

De vier eendenkooien van Fanø

Sønderho Gamle Fuglekøje

De Sønderho Gamle Fuglekøje ligt bij Sønderho Hede, Albue Bugt en is de oudste eendenkooi van het eiland. In 1866 namen enkele personen het initiatief om deze eendenkooi aan te leggen. Na 1874 werd er echter niet veel meer gevangen, waardoor het kooibedrijf in 1879 is gestopt. De kooi kwam in verval en de lokeenden waren er vanzelfsprekend vandoorgegaan, toen er een 'Aktiongesellschaft' werd gevestigd die de kooi opnieuw opstartte.

Sønderho Fuglekøje

De zuidelijkste kooi, de Sønderho Fuglekøje, is in 1885 aangelegd en ligt in de zogenaamde Christians Ibsens Sande. Deze kooi heeft een zestal vangpijpen gehad, waarvan er twee min of meer zijn gerestaureerd en functioneert nu als vrij toegankelijke, toeristische plek waar de bezoekers via enige voorlichtingspanelen kennis kunnen maken met de geschiedenis van de eendenkooien, de vogeltrek en dergelijke.

Norby Fuglekøje

De Norby Fuglekøje wordt ook wel Albue Fuglekøje of Thijssens kooi genoemd. Deze kooi is nu in beheer bij de lokale jachtvereniging heeft een zestal vangpijpen gehad, waarvan er nu nog één volledig, niet meer geheel origineel, aanwezig is. Er worden jaarlijks onder andere met behulp van ongeveer 30 broedhuisjes op de kooiplas circa 300 Wilde Eenden uitgebroed.

Ternedal Fuglekøje

De jongste van het viertal. Het succes van de eerdere kooien leidde er toe dat een klein groepje eilanders plannen maakte om rationeler en in grotere hoeveelheden te vangen dan voorheen. Het was hun idee een kooi met plas aan te leggen, waarover netten geslagen konden worden, zodat alle eenden die in de kooi waren, werden gevangen.

Van de Ternedal Fuglekøje is tegenwoordig feitelijk niets meer over. Herkenbaar aanwezig zijn nog de kooiplas met enkele vangpijpen met de grondwallen. Naar het zich laat aanzien is het geheel vergraven en verkleind. Het betreft een (vervallen) particuliere eendenkooi, in eigendom bij een drietal in Nordby wonende personen. Het kooibos is verwilderd, de kooiplas deels verland. Deze kooi heeft vermoedelijk toch nog (eerst?) een zeshoekige kooiplas met een zestal vangpijpen (gehad).

het eiland vindt nog enige rietteelt plaats. De oostzijde van Fanø vormt de zogenaamde Albue Bugt ('de elleboogbocht'), een waddegebied dat elk voorjaar door grote aantallen trekvogels wordt bezocht, zoals Eidereenden (foeragerend op de mosselen), Scholeksters, diverse soorten strandlopers, Grutto's en Rotganzen. Daarbij zitten vanzelfsprekend ook duizenden eenden, waaronder veel Wintertalingen, die hier foerageren. Bij de opkomende vloed vliegen deze vogels landinwaarts het eiland op en rusten dan in de natte gedeelten van het duingebied

om te drinken. Deze situatie maakte het mede mogelijk dat er eendenkooien op Fanø zijn ontstaan.

Ontstaan

De vier Deense 'fuglekøjer' zijn aan het eind van de negentiende eeuw ontstaan. Bij de introductie van het kooibedrijf speelden internationale zeevaartcontacten een rol. Deze bedrijfstak werd door een kapitein op het eiland geïntroduceerd. In de lokale eiland-economie was het gebruikmaken van natuurlijke omstandigheden (visserij, walvisvangst, zeehonden-

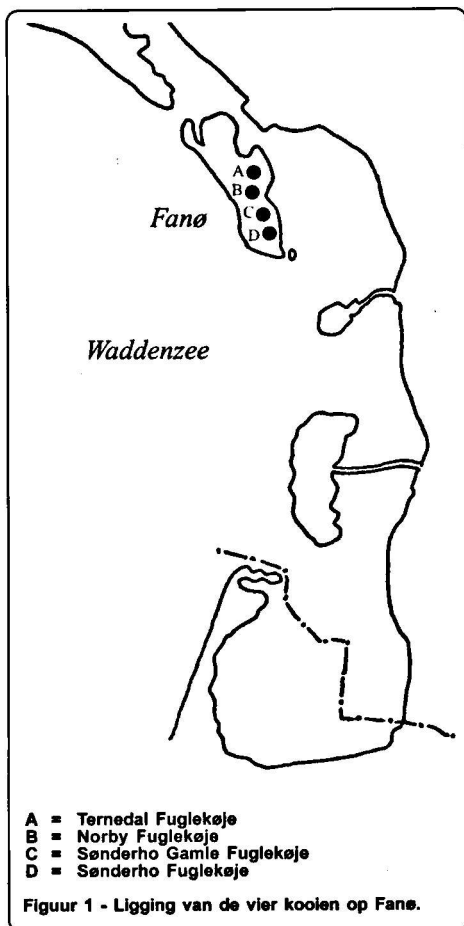


De kooiplas met broedhokken Nordby Fuglekøje in 1993. Foto: D. Karelse.

jacht) een bekend gegeven, waar het kooi-bedrijf lucratief op aansloot. Wellicht dat destijds ook een teruggang van de economie de eilanders dwong naar andere inkomstenbronnen te zoeken. De eendenkooien leverden ook in de winterperiode werk, inkomen en voedsel op. Na gebleken succes van de eerste eendenkooi volgde de aanleg van de andere drie. Drie kooien zijn tot 1931 in gebruik geweest.

Ligging

De ligging was zeer strategisch gekozen, op de grens van land en water: in het onbewoonde rustige gedeelte, geen (openbare) wegen en vlakbij de Waddenzee. De kooien zijn aangelegd op de rand van het wad, op een laag gelegen vlak stuk land, dat toch net weer iets hoger lag



dan het wad zelf. Deze strook grond was als 'strandweide' voor beweiding en hooiland (wintervoer) in gebruik. Later ontwikkelden zich hier rietvelden. In deze

Sønderho vangpijp met de kooiplas op de achtergrond. Foto: D. Karelse.

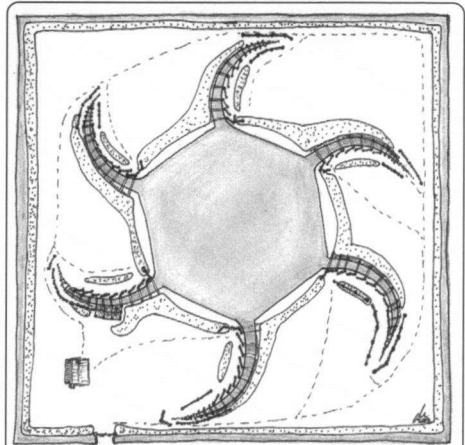


Naam	Jaar	Opp.	Aantal vangpijpen	Kooitype	Vangjaren
Sønderho Gamle Fuglekøje	1866	1.5 ha	6	Fanø køjentyper	1867-'74, 1884-1918, 1923-'31
Sønderho Fuglekøje	1885	1.5 ha	6	Fanø køjentyper	1885-1931
Nordby Fuglekøje (of Albue Fuglekøje)	1888	1.5 ha	6	Fanøkøjentyper	1888-1931
Ternedal Patent-køje	1889	1.5 ha	6 (1)	Fanø køjentyper/ Patentkøje	1889-1914

Tabel 1 - De eendenkooien op het Deense eiland Fanø

strook werden de kooien oorspronkelijk aangelegd. Dat betekent dat zij buitendijks zijn gelegen. Een lage kade dient als enige bescherming. Bij hoog water liggen ze dan op korte afstand van het water. Dientengevolge ligt aan de oostzijde van de kooien de zee met het wad en aan de westzijde worden ze door het duingebied begrensd.

De 'Albue Bugt' is een waddengebied dat elk voorjaar en herfst door grote aantallen trekvogels wordt bezocht. In 1939 is, speciaal voor zwemeenden, wadvogels, steltlopers en dergelijke van overheidswege een reservaat ingesteld: het 860 ha grote Albue Bugt. Tevens zijn hiermee vele hectares grasland, duinen, heideterreinen en rietlandmoeras beschermd. De kooien vormen een onderdeel van dit

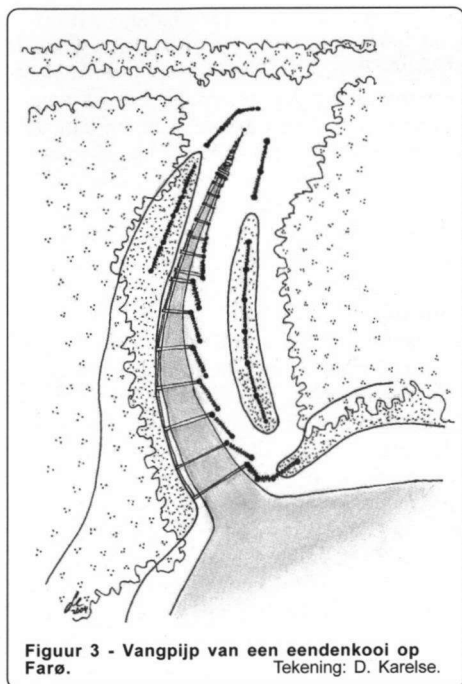


Figuur 2 - Plattegrond van een Deense duinkooi met zes vangpijpen. Tekening: D. Karelse.



Wilde Eend.

Foto: L. Plekker.



Figuur 3 - Vangpijp van een eendenkooi op Fanø.
Tekening: D. Karelse.

natuureservaat en rustgebied voor de watervogels. Het kooibedrijf speelde in op de trek tijdens de opkomende vloed. Daarbij vlogen deze vogels landinwaarts het eiland op en rustten dan op het eiland onder andere om te drinken. Er werd

derhalve gevangen tijdens de eendentrek met behulp van de vloedvluchten. Het waren dus getijdekooien.

Deense duinkooien

De kooien op Fanø zijn typische 'Deense duinkooien'. Deze zijn circa 1,5 ha groot en hebben een zeshoekige kooiplas (circa 0,25 ha groot en een diameter van circa 50 m) waaromheen een zestal vangpijpen is gelegen. Dit geheel is door grondwallen omgeven. Het gevarieerd samengestelde kooibos was in hakhoutbeheer. Bij de vangpijpen stonden langgerekte rietschermen langs de binnenbochten. De vangpijpen buigen alle in dezelfde richting en eindigen in een vangfuik, die oorspronkelijk als een gemakkelijk te verwijderen 'bastresse in een statief' staat aangeduid (Rambusch 1896). Hoe deze fuik eruit moet hebben gezien is onduidelijk. Vermoedelijk was het een van stroken boombast gevlochten geheel.

Kooibedrijf

Rambusch (1896) maakt melding van het gebruik van een 'Kooidracht': op vilt-schoenen en met een loden cape. Deze kleding trok de kooiker (fangemestre) altijd bij zijn aankomst in de kooi aan en werd daarbuiten niet gedragen. Het gebruik van smeulende turf om de men-



Smient.

Foto: L. Plekker.

sengeur te verdrijven was ook hier het geval. Een stenen kruik of koperen pot met een smeulende turf er in werd meegenomen als de kooiker de kooi rondging. Vroeger werden voor dit doel turven uit Nederland ingevoerd maar Deense turf was ook goed.

Seizoen, weer en wind waren zeer belangrijk en leidden tot afwisselende vangsten. Als de wind goed stond kon er wel tot in twee vangpijpen tegelijk worden gevangen en kon dit nog eens herhaald worden. Volgens Kromann (1934) vangt men alleen op dagen dat het overdag hoogwater is. Het weer moet het liefst droog zijn met wind; met stil weer en op regendagen wordt er niets gevangen. Als de vorst intreedt is het voorbij, maar anders kan er gevangen worden tot midden december. De trek naar de kooi is onlosmakelijk verbonden met de vloed en vindt niet primair plaats voor het voedsel. De eenden komen er om te dutten en te rusten en vooral om zoet water te drinken. Ze zijn voorts ijverig bezig zich te krabben, te wassen en de veren te poetsen om zich van mogelijk ongedierte te ontdoen.

Lokeenden en kooimerken

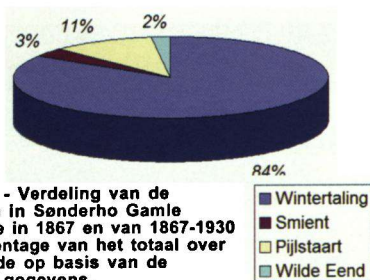
Voordat de vangtijd begon werden eerst de tamme eenden opgefokt, van elke soort zo'n 150-200 stuks. Volgens Mortensen (1950) werd er met gerst gevoerd. Er was ook sprake van een vangpijp waarlangs een 'tamhok' was waarin de tamme eenden gewend moesten raken aan het voer, de kooiker en het hondje: de zogenaamde tammen-pijp. Ze werden hierin tien dagen tot drie weken gehouden. Daarna nog eens twee tot drie weken om te wennen aan de gebruiken in de vangpijp. Aldus ontstond de lokstal. De eerstvolgende vangperiode gingen deze eenden de wilde eenden lokken, daarna, een jaar nadat ze waren gekortwiekt, waren de vleugels weer aangegroeid. In de periode september-oktober dienden ze als vliegstal en lokten ze (op hun voedselvluichten) de wilde eenden van het wad naar de kooiplas. Zodra de lokeenden gewend waren aan het aangeboden voer (gerst of boekweit) werden ze aan de voeten gemerkt met 'het kooimerk' van de kooi en op de plas losgelaten. Voor het kooimerk was een stukje uit de zwemhuid van de voeten verwijderd zodat een inkeping ontstond.

Ook werd er wel een leren bandje om de poot gebonden. Bovendien werden de vleugels van de lokeenden gekortwiekt en vervolgens werden ze, zoals gezegd, een tijdlang opgesloten om te wennen aan de kooiker die deze lokstal elke dag kwam voeren. Het kooimerk voor de Sønderho Fuglekøje is een sneetje in de zwemhuid tussen de derde en vierde teen op de linkervoet.

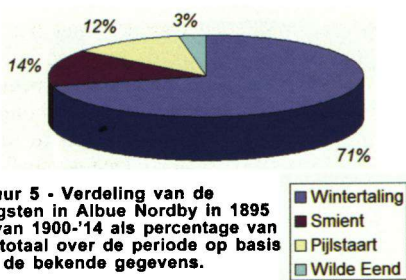
Vangsten

Vangstcijfers zijn altijd interessant. Er zijn echter slechts weinig betrouwbare gegevens voorhanden. In de literatuur wordt zo nu en dan melding gemaakt van incidentele cijfers. Toch valt er wel iets over te zeggen. Een lustratief voorbeeld leveren de gegevens van N.J. Anthonissen op. Deze was 31 jaar kooiker in de Sønderho Gamle Fuglekøje en heeft in die periode meer dan 110.000 eenden gevangen. Het aantal eenden dat tijdens de trek naar het zuiden in de bocht aan Fanø's oostkust neerstreek was toen blijkbaar enorm (Kromann 1934). Een ander voorbeeld zijn de gegevens van de districtsarts Rambusch in Sjørup. Hij heeft in 1866 het vangen in dezelfde kooi aanschouwd en hij schatte dat een enkele vlucht eenden uit minstens 100.000 individuen bestond. 'Zelfs de hemel raakte bijkans verduisterd'. Het totale aantal eenden dat overvloog, moet vele honderdduizenden zijn geweest.

Op basis van de goede opbrengst van de oudste kooi werden de andere kooien op het eiland aangelegd, maar de vangst nam niet gelijkmatig naar verhouding toe en uiteindelijk kwam het er vermoedelijk min of meer op neer dat de vier tezamen niet meer vingen dan die ene alleen al had gedaan. We moeten ervan uitgaan dat tussen de 5.000-10.000 vogels per jaar werden gevangen. Duidelijk is wel dat er zeer gevarieerde vangsten werden behaald, enkele honderden tot haast 9.000 (1887), waarvan circa 8.000 Wintertalingen. Op basis van de bekende gegevens komt dit voor de Sønderho Gamle Fuglekøje gemiddeld neer op bijna 2.500 vogels per jaar. De samenstelling hiervan bestaat uit 84% Wintertalingen, ruim 10% Pijlstaarten, circa 3% Smienten en 2% Wilde Eenden. Op basis van de beperkte gegevens van de Norby Fuglekøje zijn verge-



Figuur 4 - Verdeling van de vangsten in Sønderho Gamle Fuglekøje in 1867 en van 1867-1930 als percentage van het totaal over de periode op basis van de bekende gegevens.



Figuur 5 - Verdeling van de vangsten in Albue Nordby in 1895 en van 1900-'14 als percentage van het totaal over de periode op basis van de bekende gegevens.

lijkbare conclusies te trekken. Gemiddeld circa 3.000 vogels per jaar met een samenstelling van zo'n 70% Wintertalingen, 14% Smienten, 11% Pijlstaarten en circa 2,5% Wilde Eenden. Ook Watersnippers en Meerkoeten werden wel gevangen (Skovgaard 1915).

De vangtijd liep doorgaans van einde augustus tot november-december. In deze periode was de eendenkooi voor niemand anders toegankelijk dan voor de kooiker. Over de voorjaarsvangsten wordt nauwelijks iets vermeld. Het vangen vond alleen overdag plaats. In de ochtend en in de middag vanaf 2 uur zou de trek naar de kooi het sterkst geweest zijn. Omstreeks 1915 was in de vangtijd van augustus tot december de jacht rondom de eendenkooi verboden, evenals lawaai en bezoek aan de kooi (Skovgaard 1915).

September is de beste maand. 300 tot 400 eenden per dag werd als goed beschouwd. De eenden werden koel in het kooihuisje weggelegd en de volgende dag werden ze opgehaald voor de hotels en de wildhandelaren. Of er kwam om 18.00 uur een handwagen om de eenden op te halen (Rambusch 1896). De eendenbouden werden naar Kopenhagen verstuurd en onder meer naar Engeland geëxporteerd. Een klein gedeelte werd gebruikt om als lokaal te gaan dienen.

Ringwerk

Er zijn verscheidene ornithologen in de kooien actief geweest. Met name leraar P. Skovgaard uit Viborg, die vele jaren op Fanø is geweest om eenden en meeuwen te ringen (Kromann 1934). Bekender is wellicht H. Chr. C. Mortensen, eveneens afkomstig van Viborg. Hij heeft veel baanbrekend ornithologisch onderzoek gedaan met behulp van de Deense kooien. Hij begon in 1907 met behulp van honderd zelfgemaakte ringen. Hij kocht,

tot verbazing van de kooikers, vervolgens honderd levende Wintertalingen en liet ze weer los. Van deze eerste honderd ringen werden er zestien teruggemeld onder andere uit Nederland, Spanje, Ierland en Finland. Vanaf dat moment heeft hij vele herfstvakanties op Fanø doorgebracht om te ringen. Resultaten hiervan zijn gepubliceerd (Mortensen, div.)

Tevens heeft het Wildbiologisch station uit Kalø de Sønderho Gamle Fuglekøje gehuurd voor het ringwerk. De eendenkooi is toen opnieuw opgebouwd en tot eind van de jaren zestig tot begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw als ringkooi in gebruik geweest, daarna is de kooi weer geheel vervallen. Daarbij heeft John Frikke samen met Jan Komdeur veel Wintertalingen geringd. Van 1960-'84 schijnen er 12.000 zwemeenden te zijn geringd, vooral Wintertalingen maar ook Wilde Eenden en wat Pijlstaarten, Zomertalingen en Smienten.

Andere Deense eendenkooien

Behalve op Fanø was er vermoedelijk een kooi op het Schiereiland Gaunø. Op een kaart uit 1716 is een 'Andekøje' vermeld en op een kaart van 1795 is deze vorm nog steeds zo aanwezig, echter zonder verdere aanduiding of naamsvermelding (correspondentie R. Nielsen 1993). Het betreft een ronde inham met een smalle doorgang, een verbinding naar het vrije water 'buiten' het Karrebæk Fjord. Op de gedetailleerde kaart uit 1795 wordt duidelijk dat het een meer onregelmatige inham is omgeven door rietmoerasland en afgeschermd door een hek of watergang (?). Dit zijn de laatste nog aanwezige restanten van, voor zover mij nu bekend, een vijftal eendenkooien in Denemarken.

Tot slot

Het (vang-)succes van de kooien op Fanø



Pijlstaart.

Foto: P. Munsterman.

verliep wisselvallig en het kooibedrijf bleek uiteindelijk moeilijk in stand te houden, hetgeen uiteindelijk tot beëindiging van de vangst, verval en sluiting van de kooien leidde. Ook het ringwerk heeft dit niet kunnen voorkomen. In 1931 was er een jachtwetwijziging waardoor het gebruik van eendenkooien in Denemarken verboden werd.

Overigens is het aanbevelenswaardig het actieve vangbedrijf weer te gaan beoefenen ten behoeve van wetenschappelijk onderzoek (bijvoorbeeld voor het ringwerk, onderzoek naar vogelgriep, klimaat-onderzoek en dergelijke). Dit draagt

zonder meer bij aan de instandhouding van de eendenkooien en het behoud van de vakkennis van het kooibedrijf en mocht u in de buurt komen van het eiland dan zouden ook de eendenkooien een bezoek meer dan waard zijn. (Vanzelfsprekend is een goede wettelijke regulatie en controle noodzakelijk ingeval de kooien weer daadwerkelijk operationeel zouden worden, red.)

Informatie op internet

Voor meer informatie over eendenkooien zie:
<http://www.soenderho-gl-fuglekoje.dk> of
<http://www.eendenkooi.net>

■ J.J.H.G.D. Karelse, Ringoven 26, 3402 SB IJsselstein, e-mail: karelse@kabelfoon.nl

LITERATUUR:

- Anoniem (J.F.): Fuglekøje, pag. 654-656, onbekende herkomst.
Anoniem (V.R.M. 1907): Fuglekøje paa Fanø, pag. 121-126, Maandtijdschrift 'Hunden'.
Fanø Jagtforening (1993): Albue Fuglekøje, Fanø.
Fog, J. (omstr. 1960): Sønderho Gamle Fuglekøje, Vildtbiologst Station, Kalø, Fanø.
Karelse, J.J.H.G.D. (1986): Reisverslag eendenkooien Denemarken, niet gepubliceerd, IJsselstein.
Kromann, N.M. (1990): Jagt og Fuglefangst, pag. 401-417, in: *Fanø's historie, Bind II*, Eget Forlag, Esbjerg (1934), in de vertaling van A. Binsbergen (1990).
Lockley, R.M. & R. Russell (1953): Bird Ringing, pag. 65-69, Crosby Lockwood & Son Ltd., London.
Meeseburg, H. et al. (1977): Marschwiese und Vogelkoje, pag. 49-55, in: *Fanø Mensch und landschaft*, Bygd.
Miljøministeriet Skov-OG Natuurstyrelsen (1990): Vandreture i Statsskovene, Fanø.
Mortensen, H.Chr.C. (1914): Mærkede Spidsænder, in: *Dansk Orithologisk Forenings Tidsskrift*, pag. 113-159, H.H.Thieles Bogtrykkeri, Kopenhagen.
Nielsen, R. (1993): Brief met bijlage, d.d. maart 1993.
Rambusch (1993): Fuglekøjerne paa Fanø, pag. 291-301, in: *Naturen og Mennesket, XV*, Distriktslæge, Sjørup, 1896 (in de Föhrer Duitse vertaling.).
Sönksen-Martens, H. (2003): Vogelkojen in Dänemark auf der Insel Fanø, Föhr.
Skovgaard, P. (1992): Fuglekøjerne (Portsatte Lagttagelser over Fuglelivet i Esbjergens Foraan og Efteraar, in: *Dansk Orithologisk Forenings Tidsskrift* 10, pag. 242-247, 1915 (in de samenvattende vertaling van A. Binsbergen, 1992).